

Berlász Melinda

„ÉLŐ LÁNCSZEM A ZENETÖRTÉNETHEZ”¹

Kusz Veronika: *Dohnányi amerikai évei. Rózsavölgyi és Társa, 2015*

Tartalmát, terjedelmét és tudományos jelentőségét tekintve hiánypótló monográfiával gazdagodott a Dohnányi-irodalom, s egyszersmind a 20. századi magyar zene-tudomány a Rózsavölgy kiadó új kötete által. Az amerikai Dohnányi-dokumentumok első teljes körű alapkutatásának eredményét összegző mű jelentősége nemcsak saját értékében rejlik, hanem elválaszthatatlanul összefügg a magyar Dohnányi-kutatás történeti előzményeivel. A magyar zene-tudomány – a Dohnányi-életmű megkésett rehabilitációjával szinte egy időben – csak a rendszerváltást megelőző évtizedben tett lépéseket a hamis, háborús-politikai vádakkal illetett, majd végső emigrációba kényszerült Dohnányi Ernő személyének és művészetének újraértékelésére. Dohnányi esetében az igazságszolgáltatás folyamata és kulturális hatása kivételesen hosszúra nyúlt, szinte fél évszázadnyi időnek kellett eltelnie, hogy a szellemi adósságtörlesztés a hazai zeneélet és zene-tudomány terén is megmutatkozzék. Az idősebb generáció máig emlékezetes eseményként tartja számon azt az első, bátor állásfoglalást igénylő kezdeményezést, amelyet 1977-ben – tizenhét évvel Dohnányi halála után – a zeneszerző születésének centenáriuma alkalmával az első magyar Dohnányi-emlékkiállítás megrendezése jelentett a Festetich-palotában, a Széchényi Könyvtár Zeneműtára tudós igazgatója, dr. Kecskeméti István szakmai meggyőződésének kifejezéséeként. Bár előzőleg Budapesten két jelentős publikáció is megjelent Dohnányiról – előbb az alkotói életművet számba vevő Podhradszky-zeneműjegyzék a *Studia Musicologica* hasábjain,² utóbb az amerikai Dohnányi-tanítványnak, Vázsonyi Bálintnak évtizedeken át fundamentális forrásként szolgáló monográfiája,³ e két alapmű ösztönző indítékait tekintve korántsem sorolható a korabeli magyar zene-tudomány Dohnányi életművét respektáló kezdeményezéseinek sorába. Podhradszky Imre jegyzéke családi felkérésnek köszönhetette létrejöttét, Vázsonyi Bálint monográfiája pedig egy amerikai állampolgárságú Dohnányi-tanítvány eltéríthetetlen meggyőződésének szülötte volt. E körülményt az utóbbi

1 Az amerikai forrásból származó, Dohnányi jellemzésére szolgáló idézetet Kusz Veronika az előadóművészről szóló fejezet egyik belső címekeként alkalmazta (96.). A magam részéről viszont a szóban forgó, hézagpótló zene-történeti mű történeti szerepének illusztrálásaként használom.

2 Podhradszky Imre: „The Works of Ernő Dohnányi”, *Studia Musicologica* 6 (1964), 357–373.

3 Vázsonyi Bálint: *Dohnányi Ernő*. Budapest: Zeneműkiadó, 1971, ²Budapest: Nap Kiadó, 2001.

mű sorsa is tükrözta: kézírata több éves szellemi csatározás „győzteseként” jutott el végül a kiadás engedélyezéséhez.⁴ Az 1977-es Dohnányi- emlékkiállítás követően az érdemi kutatás megindítását a '90-es évek elején a *Magyarország zenetörténete* sorozat előkészületeihez kapcsolódó, 20. századi magyar zenetörténeti vizsgálatok új szellemű „fordulata” eredményezte, amikor a Magyar Tudományos Akadémia Zenetudományi Intézetének programjában és gyakorlatában a Dohnányi-életmű alap kutatása ténylegesen helyet kapott.⁵ A széles körű adatfeltárás első szembetűnő eredményei Dohnányi előadóművészi pályájának történeti vizsgálatai során mutatkoztak meg: a Széchényi Könyvtár Zeneműtára Dohnányi- anyagának és további hazai és külföldi gyűjtemények alapján Kovács Ilona tárta fel a zongoraművészi pálya esemény- és repertoártörténetét, publikációja a Dohnányi-évkönyvek közleménysorozatában,⁶ illetve az utóbbi évek új Dohnányi-irodalmának forrása-ként vált közzismertté. Megjegyzendő, hogy a fent említett intézményi kezdeményezés hatására ekkortájt kezdődött meg az OSZK Zeneműtár Dohnányi-gyűjteményének könyvtári feldolgozása, illetve a családi levelezés anyagának első számbavétele is.⁷

Az életmű-feldolgozást újabb nézőponttal gazdagította a '90-es évek második felében bekapcsolódó – már az új nemzedéket képviselő amerikai Dohnányi-kutató –, az akkoriban főként disszertációja révén ismert Kiszely-Papp Deborah. Átfogó szakismeretének első összefoglaló eredményeit magyar és angol nyelvű kismonográfiájában tette közzé a *Magyar zeneszerzők* sorozatban,⁸ mintegy harminc évvel Vázsonyi kötete után. Fellépését szellemi előjátéknak is tekinthetjük a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma váratlan kezdeményezéseként 2002 januárjában megalapított Dohnányi Archivum történetéhez. A Legány Dénes zeneszerző és zongoraművész által kezdeményezett budapesti Dohnányi-intézmény gondolatát megvalósító minisztériumi döntéshez⁹ az MTA Zenetudományi Intézete is csatlakozott, és a két intézmény közösen vállalta az újonnan létesített kutatóhely fenntartását. A Dohnányi Archivum – előbb Kiszely-Papp Deborah, utóbb Berlász Melinda vezetésével – közel egy évtizedes működése során páratlan tudományos fellendülést és kibontakozást eredményezett a Dohnányi-életmű forráskutatása és az új ismeretek gyors publikálása terén: a kutatóműhely néhány év alatt a magyar és a nemzetközi Dohnányi-kutatás szellemi centrumává vált. Az archivum széles

4 Vázsonyi Bálint hagyatékában található a kézirat kiadásának kérdéseiről folytatott levelezés anyaga. Lásd ZTI Dohnányi-gyűjtemény.

5 A fent említett *Magyarország zenetörténete* sorozat tudományos előkészítése és programja a '80-as évek utolsó harmadától Berlász Melinda feladatköréhez tartozott.

6 Kovács Ilona: „Dohnányi Ernő zongoraművészi pályája”. I–II. In: *Dohnányi Évkönyv* 2005, 2006/7. Szerk. Gombos László–Sz. Farkas Márta. Budapest: MTA ZTI, 2006, 2007.

7 Kelemen Éva több témakörben folytatott Dohnányi-kutatásaira utalunk.

8 Kiszely-Papp Deborah: *Dohnányi Ernő*. Budapest: Mágus kiadó, 2001 (Magyar zeneszerzők, 17. szerk. Berlász Melinda); Deborah Kiszely-Papp: *Ernő Dohnányi*. Budapest: Mágus Publishing, 2001 (Hungarian Composers, 17., ed. Melinda Berlász).

9 Rockenbauer Zoltán kulturális miniszter támogatásának eredményeként született meg az intézmény-alapításról hozott rendelkezés.

körü inspirációjáról a *Dohnányi Ernő évkönyv* című sorozat öt kötete tanúskodik. A sorozatban publikált folytatólagos közleményekben a külföldi kutatókkal bővült munkatársi gárda szinte pótolta a fél évszázados szilencium mulasztásait. Az előadóművészi, alkotói, karmesteri, tanári és a zeneélet különféle intézményeit irányító tevékenységeket feldolgozó ágazati vizsgálatok lehetőség szerint a jelentős külföldi Dohnányi-gyűjtemények dokumentumaira is kiterjedtek az intézményt vezető Kiszely-Papp Deborah és munkatársa, Gombos László,¹⁰ továbbá Kovács Ilona, Kelemen Éva és más jeles magyar és külföldi kutatók bekapcsolódásának eredményeként. Rövid tudománytörténeti áttekintésben napjaink Dohnányi-kutatásának kevésbé ismert előzményeit többek között azzal a szándékkal idéztem fel, hogy a legújabb Dohnányi-monográfia kutatóhelyi genezisére, a Dohnányi Archivum tudományos műhelyére kitekintsek. Ez a tudományos műhely már intézménnyé válásának első időszakában, majd önállóságának megszűnte után – a 2012-től életbe lépő újjáalakulás korszakában, a Dalos Anna vezette „Lendület”-program keretében – otthona és szellemi inspirálója volt a jelen kötet szerzőjének, Kusz Veronikának. Az utóbbi években ismételten ő volt az amerikai gyűjteménygyarapítás nemzetközi feladatainak főszereplője, és ő rendezte az eredményeket bemutató kiállítást is.

Kusz Veronika történészi elkötelezettségében az említett történeti és intézményi körülményeknél még nagyobb szerepet játszott az a mély szellemi vonzódás, amely pályaválasztásától kezdve szinte „iránytűként” a Dohnányi-zene vizsgálatára ösztönözte. Lankadatlan kutatói érdeklődéséről újabb és újabb felismerésekre vezető tanulmányaiban adott számot. Tudós alkatára vall az a tény is, hogy kutatásainak kiindulópontjaként a zenei formák elméleti törvényszerűségeivel foglalkozott, és azok ismeretében fordult figyelme az életmű komplex, a biográfiai kérdéskört is magában foglaló értelmezése felé. A több irányú, kiérlelt ismeretek – előzményként és biztos tudományos fundamentumként – együttes szerepet játszottak abban, hogy az amerikai életperiódus kétoldalú problematikájának történeti és zene-történeti szempontú igazságtételére elsőként vállalkozott. E célkitűzéséhez előzetesen egy amerikai Fulbright-ösztöndíj is támaszt nyújtott a 2005/2006-os tanévben, amikor a floridai Tallahassee-ben, Dohnányi amerikai életének helyszínén egy éven át tanulmányozta a családi és egyetemi gyűjtemények dokumentumait. Az amerikai források ilyen elmélyült és alapos betekintésére a korábbiakban más kutatónak még nem volt alkalma: a páratlan anyagismeret tudata, s egyszersmind ennek felelőssége is megerősítésként hatott Dohnányi amerikai éveinek monografikus feldolgozására.

Mint ismeretes, Dohnányi Ernőnek, a 20. század Európa-szerte elismert zongoraművészenek a magyar zeneélet minden területén – zeneszerzőként, tanárként, karmesterként és számos intézmény vezetőjeként – kiemelkedő pályája a II. világ-

10 Gombos László nemzetközi forráskutatásainak eredményét sorozatos közleményekben tette közzé a *Dohnányi Ernő* c. évkönyvek 2003-tól 2006/7-ig megjelent I–IV. köteteiben „Dohnányi Ernő művészi tevékenységének sajtóreceptója” címen, az 1987-től 1909-ig tartó időszak feldolgozásaként.

háború eseményeinek következtében „kisodródott” saját művészi értékrendjének közegéből, és kényszerű emigrációs bolyongását követően az Amerikai Egyesült Államok területén, Floridában talált második otthonra az 1949 novemberétől 1960 februárjáig tartó periódusban. A hazájából eltávozott alkotó- és előadóművész emigrációs korszakáról – mint említettük – főként politikai okokból, de a kulturális érintkezés e korszakot jellemző elszigeteltsége miatt is a magyar zeneélet és zenetudomány szinte napjainkig töredékes ismeretekkel rendelkezett. Dohnányi Ernő 1960-ban bekövetkezett halála után több mint fél évszázadnak kellett eltelnie, hogy a magyar zenetörténészek új generációját képviselő Kusz Veronika Dohnányi életének utolsó periódusát a hiteles történeti források tükrében feldolgozza. A szerző elsődleges szándéka volt, hogy a rendkívül gazdag amerikai forrásanyag birtokában tárgyilagos és történetileg hű monográfiában összegezze az utolsó évtized biográfiai és alkotóművészi ismereteit. Elsődleges feladatként vállalta a zűrzavaros, politikai kérdésekkel terhelt amerikai évek eseménytörténetének a hiteles források „ütköztetése” alapján kirajzolódó értelmezését, és ha lehetséges, még részletesebb kifejtésben, az életrajzi fejezetek tárgyalásmódját is túlszárnyaló elmélyüléssel és részletességgel tette közzé a zeneszerzői alkotások műről műre haladó, tudományos „oknyomozó” eredményeit.

A kötet szerkezete, tematikus felosztása ennek a célnak a szolgálatában áll: a monográfia teljes terjedelmének mintegy szűkebb felét a szerző az amerikai évek biográfiai és szakterületekre vonatkozó feldolgozásának szentelte oly módon, hogy az életrajz fővonalához az amerikai periódus három munkaterületét ismertető további fejezeteket fűzött: a tanári tevékenységről, az előadóművészi pályáról és a zeneszerzői alkotások keletkezés- és recepciótörténetéről. Egyértelmű konklúziót fogalmazott meg: Dohnányi korábbi, Európában, illetve Magyarországon megalapozott nemzetközi híré alkotói, művészi és pedagógiai tevékenységének folytatására az otthon adó floridai egyetemi városban, Tallahassee-ben – illetve az Egyesült Államokban – az előzményekhez méltó lehetőségek, feltételek nem adódtak. A megélhetés alapját biztosító tanári pálya, főként a zongoraoktatás terén hozott eredményes visszajelzéseket és némi pedagógiai jó érzést, bár az oktatásban részesülő néhány jó képességű amerikai növendék adottságát tekintve aligha volt hasonlítható a budapesti Zeneakadémia egykori művészképzős tehetségeihez. A zongoraművészi pálya európai sikertörténetét felváltó amerikai periódusról igen részletes, komplex képet formált a szerző. Rámutatott, hogy az utolsó évtizedben megvalósult 125 Dohnányi-koncert – melyeknek egyharmada Tallahasseeben realizálódott, és további nagy részük ugyancsak kisebb amerikai egyetemi városokban hangzott el – a feltűnő sikerek és a visszatérő felkérések ellenére sem adott lehetőséget Dohnányi művészi értékrendjéhez méltó kibontakozásra, elismerésre. Bár hosszú távon is ígéretesnek bizonyulhattak volna a nagy amerikai kulturális centrumokban megvalósult sikeres, csekélyebb számú fellépések, ám minthogy ezeknek folyamatossága számtalan akadályozó körülménybe ütközött, Dohnányi zongoraművészi érvényesülése „minden erőfeszítés ellenére sem mozdult előre tíz év alatt” (59.). Az amerikai évek tevékenységi köreit tárgyaló fejezetek a koncentrált tájékoztatás és az árnyalt tényközlés igényeihez és arányaihoz al-

kalmazkodnak, s minthogy a tanári, az előadóművészi és a zeneszerzői pályával kapcsolatos teljes körű információk meghaladták volna a monográfia terjedelmi lehetőségeit, ezek adattárak, listák, táblázatok formájában a kötet függelékében kerültek közlésre. (A forrásismeretet összegező „állványzatok” a monográfia kézikönyvként való használatáról is meggyőzik az olvasót.)

Az első rész tartalmi újdonsága, világos szerkezete és közérthető stílusa a könyv második részében – az *Amerikai művek* című nagy egységben – is folytathatónak bizonyult, holott a következő fejezetek az amerikai kompozíciók első tudományos szempontú értékelésével, stiláris, formai analízisével foglalkoznak. A kilenc műből álló amerikai kompozíciós termés három műcsoportra osztva került feldolgozásra: a szerző elsőként az időszak két „reprezentatív” művének, a *Stabat mater*-nek és az *Amerikai rapszódia*-nak bravúros megközelítéséhez hívja társul az olvasót, aki meglepéssel tapasztalhatja, hogy az analízisek nem korlátozódnak a zenei törvényszerűségek szigorúan szakmai bemutatására, hanem a felismert és rendszerezett stiláris sajátosságok a Dohnányi-életmű egészének kontextusában, távolabbi példák és kortársi alkotások széles körű viszonylatában vezetnek el a végső konklúzióhoz. Ily módon jut el Kusz Veronika arra a felismerésre, hogy a két reprezentatív mű a 2. szimfóniához és a 2. hegedűversenyhez hasonlóan nem kezdeményez alapvető stílusváltást az életmű egészéhez viszonyítva. A második műcsoportként vizsgált, megrendeléstől „független” darabok: az Op. 44-es jelzetű, zongorára komponált *Three Singular Pieces* (*Burletta, Noktürn, Perpetuum mobile*) és az Op. 48-as két fuvolamű (az *Ária* és a *Passacaglia*) arra engednek következtetni, hogy bár Dohnányi ezekben a kompozícióiban izgalmas és meglepő zenei kísérletekbe bocsátkozott, alkotói szándékának tartalma mindegyik műben más-más esztétikai kiindulóponton vezethető vissza. Annak ellenére, hogy az adott darabokban a zeneszerző új kifejezőmódok és stiláris elemek bevonására tett kísérletet, az amerikai művek összességükben a Dohnányi-életmű alkotói szemléletének egységéről tesznek tanúságot. E műcsoportok – beleértve a két késői versenyműnek, a 2. hegedűversenynek és a hárfára írt *Concertinó*-nak egyedi sajátosságait is – újdonságot teremtő vonásaiban és ugyanakkor az életmű egységes vonulatában betöltött szerepében a legteljesebb módon mutatkozik meg az idős alkotó amerikai éveinek művészi állásfoglalása.

Kiemelt értékelés illeti a fentebb már említett, kronologikus, illetve tematikus áttekintést nyújtó, függelékként közölt jegyzékeket, amelyek az életrajz eseményeiről, a hangversenyek adatairól, helyszíneiről és repertoárjáról, valamint a vonatkozó bibliográfia és névjegyzék keretében alapos és igényes tájékoztatást nyújtanak.

A gondos nyomdai előkészítés eredményeként – amely a szerzőt és a szerkesztő Fazekas Gergelyt egyképpen dicséri – szinte hibátlan a terjedelmes kottamellékletekkel is rendelkező kötet. A könyv élményszerűségéhez a közvetlen hatást kiváltó, mindeddig ismeretlen, igen gazdag képanyag közzététele is hozzájárul. A fotók pontos datálására a forrásanyag feltehetően nem adott lehetőséget, a recenzius ennek ellenére javasolja, hogy egy esetleges második kiadás esetén a képaláírásokat lehetőség szerint évszámokkal is egészítse ki a szerző. Ez a javaslat nemcsak a

rendkívül igényes monográfia egyik utolsó, kiegészítő láncszemeként értelmezendő, hanem távlatilag, egy későbbiekben publikálandó Dohnányi-képeskönyv kiadásakor is szempontul szolgálhat.

Kusz Veronika monográfiája a 20. századi magyar zenetudományi irodalom szellemi adósságtörlesztő folyamatában kétirányú tudományos előrelépést valósított meg: egyrészt a Dohnányi-irodalom terén, másrészt a 20. századi magyar emigráns zeneművészek máig feldolgozatlan életműveinek perspektívájában. Dohnányi Ernő halálát követően, az 55. évben – számos korábbi, irodalmi előzmény után – Kusz Veronika mély empátiával feloldotta és zenetörténészként megoldotta a Dohnányi-életmű súlyos problémákkal terhelt utolsó évtizedének emberi és szellemi vonatkozású kérdéskörét. Következésképpen az utolsó alkotások fényében új szellemi kontextust teremtett a magyar és a végső szót megfogalmazó amerikai időszak tevékenységi körei között. Monográfiájának ismeretében a teljes Dohnányi-életmű eddig ismeretlen relációi tárultak fel a tudomány és a közvélemény előtt. Az új Dohnányi-monográfia egyszerre mind a 20. század emigráns magyar zeneművészek pályautjának historikus szempontú feltárásából is részt vállalt, amikor Dohnányi Ernő amerikai éveinek feldolgozásában, a Bartók-irodalom amerikai sorstörténetének „párjaként”, egy újabb múlt századi magyar emigráns zeneművész szituáció-történetét alkotta meg.